

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА БОРИСА ГРІНЧЕНКА ТА ЛЮБОВІ ЯНОВСЬКОЇ: РЕЦЕПТИВНИЙ ТА ОЦІННИЙ АСПЕКТИ

Літературний процес кінця ХІХ – початку ХХ ст. позначений співіснуванням та взаємодією різних літературних напрямів і течій. То був період, коли національне письменство інтегрувалося в загальноєвропейський мистецький рух, намагаючись подолати усталені традиції реалістичної школи. Втім, літературознавці справедливо наголошують на функціонуванні в українському красному писемстві “старої” і “нової” школи, коли поруч із традиційним реалістичним письмом зароджуються й розвиваються новітні модерні напрями. На сьогодні актуальними є наукові студії В. Агеевої, О. Гнідан, І. Денисюка, М. Ільницького, Ю. Кузнецова, С. Павличко, Н. Шумило та ін., які дають змогу по-новому осмислити тенденції і характер літературного процесу періоду *fin de siècle*. Зокрема М. Ільницький справедливо зауважує, що “в українській літературі модернізм поставав не як заперечення реалізму, не як опозиція до нього, а як його трансформація, модернізм виростав із реалізму” [3, 13]. Тому цілком природньо, що у творчості більшості письменників спостерігаємо дифузю напрямів і течій, а також поєднання ознак реалістичного і модерністського письма.

Саме таке твердження є слухним щодо художнього доробку Б. Грінченка та Л. Яновської. Творчий симбіоз цих самобутніх мистецьких постатей відіграв помітну роль у літературному процесі доби помежів'я ХІХ – ХХ ст. Цілком правомірно твердити, що Л. Яновська як письменниця формувалася під впливом реалістичної традиції українського письменства, зосібна творчості сучасників (особливо Б. Грінченка), реалізовувалася у процесі громадсько-політичної, культурно-освітньої роботи. Т. Черкаський у післямові до видання творів письменниці 1930 року справедливо констатував її розщепленість між століттями, а отже, між традиціоналізмом і модерними віяннями; відтак зазначав, що серед літературних діячів вона знаходилася “між Грінченком, з одного боку, і Винниченком, – з другого” [5, 487]. Погоджуючись із думкою дослідника щодо домінування традиційних, апробованих українськими реалістами кінця ХІХ ст. мистецьких технологій у творчому доробку Бориса Грінченка, зауважимо, що письменник пройшов певний поступальний шлях, звертаючись до новітньої манери письма, зокрема, поглибленого психологізму. “За своєю мистецькою сутністю Грінченкова мала проза становить перехідний етап від деяких традицій шістдесятників-основ'ян до стефанівського типу лаконізму й високої трагіки одного моменту, від орнаментального стилю до позбавлених прикрас штрихів олівцем чи тушшю” [2, 62]. Окрім власної творчої діяльності, він велику увагу приділяв питанням розвою національного письменства, був вдумливим і справедливим критиком. Серед вартих уваги прозаїків Б. Грінченка виокремив Л. Яновську, відзначивши, що вона “творчо еволюціонувала до новітньої психологічної школи” [6, 207].

Втім, Борис Дмитрович є не лише автором високохудожніх творів, а й активним учасником громадсько-політичного, мистецького життя України. Разом із дружиною Марією вони підтримували тісні стосунки з багатьма письменниками, допомагаючи їм мудрими порадами. Помітну роль відіграло подружжя у формуванні й становленні Л. Яновської як української письменниці. У відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, а також в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського НАН України зберігається їхня епістолярна спадщина, більшість якої ще й досі не оприлюднена.

Серед питань, які респонденти розглядали у листуванні, чільне місце посідають проблеми, пов'язані з окремими сторонами літературного і громадського життя. Л. Яновська часто звірялася Б. Грінченкові зі своїми мистецькими задумками, просила поради й високохудожньої оцінки. Однак нерідко між двома творчими особистостями виникали суперечки, у ході яких дискутувалися важливі питання, що стосувалися різних аспектів їхньої діяльності. Любов Олександрівна відстоювала своє бачення власної творчості. В одному з епістоляріїв читаємо: “Ви пишете, що я берусь за вищу літературу, а навіть ідеї або хисту, щоб гаразд сказати нема. Потім я розважила себе такою думкою: щоб мати нову ідею, або сказати так, як ще ніхто не зміг сказати – треба бути генієм, таким як Сократ, Аристотель або Кант. А поки такі генії вростуть, то українська література зникне”¹ [14].

Досить цікавою є видавнича доля оповідання Л. Яновської “Рукавички”. В архівах Інституту рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського НАН України зберігається рукописний примірник твору із редакторськими правками Б. Грінченка [9]. В оповіданні, героями якого

¹ Зауважу, що цю думку Л. Яновська неодноразово повторювала своїм опонентам, котрі закидали їй наслідування творчої манери відомих майстрів слова, зокрема зустрічаємо цю фразу в листі до І. Степенка, а також у щоденнику.

виступають міщани – молодята Дуня та Микита, через співвідношення складників тріади “людина – сім’я – суспільство” осмислюється трансцендентність буття. Тут белетристика вийшла на якісно новий рівень художньої майстерності, коли окрема деталь стає центром, навколо якого розгортаються всі події. Назва твору є символічною, адже саме через крадіжку отих злощасних рукавичок Микита наклав на себе руки. Зав’язавши таким чином художню деталь у єдину систему і досягши багатопланового смислового підтексту, Л. Яновська передала психологію героїв, їхні емоції, душевні терзання. Сфокусувавши мистецький погляд на душевних колізіях персонажів, письменниця органічно входить у нове русло української літератури.

Бурхливий сплеск психологізму наприкінці XIX – початку XX століття, зумовив пошук нових засобів психологічного зображення. Широко застосовуються засоби екстравертного (міміка і жести персонажа) і інтравертного (внутрішнє мовлення героїв) психологізму. Новітні тенденції набули широкого розповсюдження й у творчості Б. Грінченка, передусім у малій прозі. Його новаторство як новеліста полягає насамперед “у скульптурно виразній архітектоніці, позбавленій всього зайвого. Він позбувся властивого його попередникам прийому розкриття героя за допомогою розповіді усієї його біографії”. Його белетристика “будована на демонстрації найважливішого моменту з життя персонажа” [2, 64-65]. Тому своїм колегам по перу письменник наполегливо рекомендував уникати розлогої оповіді.

Звернемося до першоджерел і простежимо характер рекомендацій, які він давав Л. Яновській. З рукописного варіанта твору видно, що авторка намагалася підвести свого героя до фатального вчинку, акцентуючи увагу на зовнішніх чинниках: “Ось вона й скриню покинула незамкненою, а там на дні з лівого боку лежить той порошок, що купець дав від мишей” [9]. Але Борис Грінченко, читаючи оповідання, вилучив цей фрагмент, наголошуючи на необхідності використання прийомів поглибленого психологізму при зображенні складних перипетій душевних колізій Микити.

У листі Л. Яновської до редактора читаємо: “Я прохаю залишити такий кінець, бо, на мою думку, життя його до того зневірившогося у своїх силах зробити щасливою свою жінку, котрій він віддав більше, ніж навіть мав право їй дати, було б гірше за саму смерть... Щодо скрині, то я гадаю, що я недурно висловила, і можна зрозуміти, нібито відчинена скриня навела його на думку накласти на себе руки” [13]. Але, зваживши на поради досвідченого письменника, авторка “Рукавичок” звертається до засобів інтравертного психологізму, зокрема зустрічаємо авторське психологічне зображення. І. Денисюк пов’язує виникнення нової форми психологізму – інтервентної – саме з появою в літературі внутрішнього монологу і датує її кінцем XIX століття [1, 33]. Один із різновидів внутрішнього монологу – “потік свідомості”. На відміну від внутрішнього діалогу, він позбавлений комунікативного спрямування, не потребує навіть уявного реципієнта, це справжнє мовлення “для себе”.

Микита з “Рукавичок” намагається сам знайти відповідь на болючі питання, які непокоять його: “Яким він йшов з цієї хатини і яким повернувся? Де поділося те щастя, веселості, де та певність у собі, в своїх силах, що почував він так недавнечко?” [7, 173]. У сумнівах і роздумах чоловік приймає єдине як йому здається, правильне рішення: “Нема місця, де б заховатися... Хіба під землею? Так, так: тільки під землею” [7, 174]. У ситуації, коли герой перебуває у стані психічного збудження, пригнічення чи приголомшеності, авторка ніби відмежовується від всезнання, натомість все більше дає йому волі для саморозкриття, самовираження. Саме така форма внутрішнього мовлення, до якої звертається Л. Яновська за порадою Б. Грінченка сприяє поглибленій психологізації оповіді, що є ознакою “нової” літературної школи доби помежів’я XIX – XX ст.

При творенні психологічного портрету Дуні авторка вдається до засобів екстравертного психологізму. У портретній характеристиці жінки домінує згрубілість. Не деталізуючи зовнішності своєї героїні, авторка акцентувала її рубенсівську фактурність: (“широка нога її немов розплескалася в них (черевичках – І. П.)” і здавалася “великою та нечепурною”, рукавички були маленькими, порівняно “до широкої, великої руки жінки”), втім вроди позбавлену. Змальовуючи помешкання молодих людей, Л. Яновська писала, що Дуня, прикрашаючи оселю до свята, “картини понавішувала”, хоча згодом, за порадою Б. Грінченка, виправила на “малюнків начепила”.

Мікродеталі відіграють помітну роль у створенні психологічного портрета героїні, оголюють її примітивні смаки, водночас вони є виявом натуралістичних тенденцій письма.

Сама письменниця відчувала певну незавершеність свого твору. У листі до Б. Грінченка писала: ““Рукавички” потрібно було б переробити, але не маю зовсім часу, коли потримаю його у себе ще певний час, то не одішлю його зовсім. Оповідання не дуже цікаве, якщо воно не підходить, то я не матиму нічого, коли ви його не надрукуєте, – краще менше видання, та гарне” [15]. Взагалі сама Л. Яновська, як дізнаємося з її листування, була досить-таки нерішучою у вирішенні літературних справ. Можливо, не останню роль у цьому відіграло її приватне життя.

З листування ми можемо зрозуміти наскільки теплими й приязними були її стосунки з подружжям Грінченків, адже Любов Олександрівна не лише запитує у них поради щодо розкриття певних “літературних секретів”, а й звіряється у деяких особистих справах, особливо, що стосується її непростих стосунків із чоловіком, і як наслідок – неможливість повністю реалізувати свій творчий потенціал. Протягом тривалого часу вона мешкала у селі, вела домашнє господарство, доглядала чоловіка, виховувала дітей. І її творча натура ніяк не могла змиритися з тим, що так мало часу залишається на літературну діяльність. “Я не мала на протязі 5 місяців жодної хвилини, яку могла б присвятити собі. Щось незвичайне, феєричне, не схоже ні на дійсність, ні на сон було цих 5 місяців. Матеріалу за цей рік набралосся сила, але все це в голові та серці, на папері ані-ні”, – читаємо в одному з листів 1906 року [10].

Проте Л. Яновська зуміла перебороти сімейні негаразди й успішно виступити на ниві національного писемства. Сама письменниця належала до славної когорти діячів, у серцях яких горів ясний вогонь любові до рідного краю, знедоленого народу, які лише в ненастанній праці вбачили справжнє щастя. У листі до М. Грінченка Любов Олександрівна влучно висловила своє життєве кредо: “Добре тому, кого не обминуло життя і хоч боляче штовхнуло, а все ж таки розбудило, і горе тому, хто досі не лупнув очима” [11].

Так склалося, що українській літературі не доводиться бути тільки “мистецтвом слова”, вона й донині залишається і “політичною трибуною, публіцистикою, філософією, криком, плачем, стогоном поневоленої народної маси” (О. Білецький). Тому особливе місце в національному письменстві займають постаті, творча активність яких є багатогалузевою і багатожанровою. Сказане великою мірою стосується і діяльності Б. Грінченка, який своєю поступальною працею творив майбутнє української нації. Недаремно його сучасниця Л. Яновська у промові над могилою з жалем зазначила: “Феноменальні велетні – то не частий дар божий по всіх націях” [8, 655].

Список використаних джерел

1. Денисюк І. Розвиток української малої прози кінця ХІХ – початку ХХ ст. / І. Денисюк. – Львів: Академічний експрес, 1999. – 278 с.
2. Денисюк І. Мала проза Бориса Грінченка (Нотатки про майстерність) / І. Денисюк // Денисюк І. Зібрання творів: У 3-х т. – Львів, 2005. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 60 – 70.
3. Гльницький М. Критики і критерії: Літературно-критична думка в Західній Україні 20-30-х рр. ХІХ ст. / М. Гльницький – Львів: ВНТЛ, 1998. – 148 с.
4. Погребенник В. Творчий набуток Бориса Грінченка / В. Погребенник // Грінченко Б. Вибрані твори. – Львів: Каменяр, 2004. – С. 5 – 18.
5. Черкаський Т. Уваги / Т. Черкаський // Яновська Л. Твори. – К.: Рух, 1930. – С. 486 – 493.
6. Шумило Н. Під знаком національної самобутності: українська художня проза та літературна критика кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К.: Задруга, 2003. – 354 с.
7. Яновська Л. Твори: В 2 т. / Л. Яновська. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – 712 с.
8. Яновська Л. Твори: В 2 т. / Л. Яновська. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 2. – 710 с.
9. Яновська Л. Рукавички / Л. Яновська. – Інститут рукописів НБУВ. – Ф. 170. – Од. зб. № 607.
10. Яновська Л. Лист до Б. Грінченка. 25.03. 1906 року – Інститут рукописів НБУВ. – Ф. III. – Од. зб. №40245.
11. Яновська Л. Лист до М. Грінченка Б. Д. – Інститут рукописів НБУВ. – Ф. III. – Од. зб. №40246.
12. Яновська Л. Лист до Б. Грінченка Б. Д. – Інститут рукописів НБУВ. – Ф. III. – Од. зб. №40247.
13. Яновська Л. Лист до Б. Грінченка. 1901 рік. – Інститут рукописів НБУВ. – Ф. III. – Од. зб. №40251.
14. Яновська Л. Лист до Б. Грінченка. 1896 рік / Л. Яновська. – Інститут рукописів НБУВ. – Ф. III. – Од. зб. №40252.
15. Яновська Л. Лист до Б. Грінченка. 1896 рік / Л. Яновська. – Інститут рукописів НБУВ. – Ф. III. – Од. зб. №40254.

Анотація. У статті на матеріалі епістолярію Л. Яновської і Б. Грінченка розглядається літературний дискурс у творчості цих письменників Досліджується творчий симбіоз цих самобутніх мистецьких постатей літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: епістолярій, дискурс, психологізм.

Summary. In the article on material of the correspondence of L. Yanov'ska's and B. Grinchenko literary discussionis examined creative symbiosis of these original artistic figures of literary process literary process in the end of the XIX -th – the beginning of the XX-th centuries.

Key words: correspondence, discussion, psychologism.